

УДК 343.36

**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОБУМОВЛЕНОСТІ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТРУЧАННЯ
В ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ**

Колягіна Т. Є.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті розглянуто соціальне підґрунтя кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 Кримінального кодексу України). Наголошено на ефективності додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь, що посягають на охорону суспільних відносин, що забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист у формі правомірної діяльності захисника під час здійснення цієї діяльності.

Ключові слова: соціальна обумовленість, соціальні фактори, кримінально-правова заборона, захисник.

Аннотация: в статье рассмотрена социальная подоплека уголовной ответственности за вмешательство в деятельность защитника или представителя лица (ст. 397 Уголовного кодекса Украины). Отмечена эффективность соблюдения научно обоснованных принципов криминализации общественно опасных деяний, посягающих на охрану общественных отношений, обеспечивающих соблюдение при осуществлении правосудия конституционного принципа права на защиту и установленный законом порядок реализации права всех категорий лиц на защиту или представление их законных интересов в форме правомерной деятельности защитника или представителя лица по оказанию правовой помощи при осуществлении этой деятельности.

Ключевые слова: социальная обусловленность, социальные факторы, уголовно-правовой запрет, защитник.

Annotation: the background criminal liability for interference in activities of the defender or representative of a person (Section 397 of the Criminal Code of Ukraine) was examined. There was noticed the efficiency of observation of science-based principles of criminalization of socially dangerous activities, that encroaching on security of the public relations, that ensuring compliance constitutional principle of the right to protection and statutory procedure for the realization of the right of all categories for defense or representation of their legitimate interests in the way of lawful activity of the defender or representative a person providing legal assistance in the implementation of this activity while justice.

Key words: social conditioning, factors criminal prohibition, defender.

Постановка проблеми. З'ясування питання соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за злочинні діяння, передбачені ст. 397 Кримінального кодексу України (далі – КК України), має важливе значення для теорії кримінального права, законотворчої діяльності та практики застосування зазначеної норми.

Аналіз досліджень та публікацій. З'ясуванням зазначеної проблеми у різні періоди займалися такі вчені, як: П.П. Андрушко, В. І. Борисов, О. А. Кваша, С. С. Мірошніченко, А.А. Музика, А.О. Мороз, В.О. Навроцький, В.П. Тихий, В.І. Тютюгін та ін. Проте, до цього часу, зазначена проблема не знайшла свого належного вирішення. Зокрема, відносна новизна заборони, що міститься у ст. 397 КК України (адже втручання в діяльність захисника чи представника особи не було криміналізоване в КК 1960 р.) вимагає усвідомлення й оцінки тих причин (підстав, передумов, інших чинників), які вплинули на рішення законодавця про необхідність визнання втручання в діяльність захисника чи представника особи злочином та встановлення кримінальної відповідальності за його вчинення.

Мета статті полягає у з'ясуванні елементів соціально-правової обумовленості кримінальної відповідальності за злочинні діяння, передбачені ст. 397 КК України.

Основні результати дослідження. Розбудова в Україні правової держави вимагає ефективного правового регулювання юридичної, в тому числі кримінальної відповідальності за посягання на правомірну діяльність захисників чи представників особи з надання правової допомоги. Кримінально-правова охорона правомірної діяльності зазначених осіб та забезпечення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці включає систему заходів, зокрема і правових. Важливою передумовою ефективності та дієвості тієї чи іншої кримінально-правової норми є її соціально-правова обумовленість, що передбачає відповідальність за злочини та вимагає наявності об'єктивної потреби встановлення кримінально-правової заборони посягати на певні об'єкти.

Сучасні вчені достатньо аргументовано вказують на важливість і необхідність дослідження загальних і спеціальних положень соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність. Проте в теорії кримінального права і на сьогодні відсутня єдина думка щодо класифікації факторів, що визначають зміст соціальної обумовленості кримінально-правової норми. Так, М.І. Коржанський зазначає, що соціальна зумовленість кримінально-правової охорони визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами й ефективністю правової охорони [1, с. 28]. В.І. Борисов стверджує, що соціально-правова обумовленість кримінального закону визначається різноманітними за значущістю соціальними, економічними, політичними, психологічними та іншими чинниками, встановлення й розкриття яких дає можливість пояснити необхідність

кримінально-правової охорони певних суспільних відносин, прогнозувати розвиток тих чи інших інститутів кримінального законодавства, підвищити обґрунтованість змісту закону [2, с. 28]. В.О. Навроцький зазначає, що до соціальної обумовленості слід відносити соціальні та соціально-психологічні фактори, які виражають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння (до них відносять: суспільну небезпечність діяння, його відносну поширеність, домірність позитивних і негативних наслідків криміналізації та кримінально-політичну адекватність криміналізації) [3, с. 114]. У той же час П.С. Тоболкін наполягав, що навіть у найбільш короткій характеристиці проблема соціальної обумовленості кримінально-правових норм полягає в розкритті економічних, політичних, моральних та інших факторів, що викликають необхідність існування норм кримінального права, оскільки правотворча діяльність не може бути ізольована від тих соціальних процесів, які відбуваються в суспільному житті і, так чи інакше, впливають на формування правових норм [4, с. 5-7].

Узагальнення наукових позицій зазначених вище та деяких інших фахівців дозволяє погодитись з тим, що соціальна обумовленість норми – це наявність об'єктивної на конкретному етапі потреби встановити заборону на скоєння певного виду поведінки саме під загрозою кримінального покарання [5, с. 155].

При цьому, є підстави погодитись із позицією В.І. Борисова та О.О. Пашенка, що соціальна обумовленість встановлення та збереження кримінальної відповідальності за певні злочини є невід'ємною складовою частиною їх кримінально-правової характеристики [6, с. 181].

Пристаючи до дослідження соціального підґрунтя кримінальної відповідальності за втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) варто погодитись із С.С. Алексєєвим, який зазначив, що право покликане сприяти прогресивному розвитку нормальних суспільних відносин, виключенню випадкових відхилень від нормального перебігу в цьому розвитку [7, с. 56]. Власне, ця ідея знаходиться (має знаходитися) в основі всіх рішень держави про використання кримінального права як знаряддя впорядкування суспільного буття. Водночас, якісна кримінально-правова охорона суспільних відносин, що забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності, буде ефективною лише за умови додержання науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь та з'ясування передумов заборони.

Як справедливо зауважує В.К. Матвійчук, «...незважаючи на зміни в українському кримінальному законодавстві ... проблема криміналізації (декриміналізації) діянь ..., як показує аналіз чинних норм кримінально- адміністративно-правових та інших нормативних актів, їх соціальна обумовленість, узагальнення практики їх застосування, залишається досить актуальною» [8, с. 336].

Встановлення кримінально-правової заборони, про обґрунтування причин якої ідеться у цій публікації, тісно пов'язано із процесом криміналізації, який відображає один з генеральних напрямів кримінальної політики держави. У теорії кримінального права загально визнаним залишається те, що процес криміналізації полягає у виявленні мети, підстав та можливостей встановлення кримінальної відповідальності за ті чи інші діяння та видання кримінальних законів, закріплюючих це рішення [9, с. 17]. У більш спрощеній інтерпретації криміналізація – це встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння у формі кримінально-правової норми [10, с. 25].

В якості найважливішого, загально визнаного критерію криміналізації виступає оцінка людської поведінки як суспільно небезпечної. Характер суспільної небезпечності, насамперед, залежить від цінності того блага, якому заподіюється шкода конкретним людським вчинком, тобто від цінності тих чи інших суспільних відносин [11, с. 72].

Розглядаючи суспільну небезпечність поведінки, як один з критеріїв криміналізації, необхідно звернутися до великого грецького мислителя Аристотеля, який чітко відзначав серед причин злочинності дві обставини: недосконалість людини та дисгармонійність суспільства. До першої відносив схильність людей віддавати перевагу особистим вигодам і задоволенням за рахунок загального блага, а до зовнішніх, стосовно злочинця, – суспільні умови життя: безладдя в державі, можливість легко приховати вкрадене, штучно створену потребу, яка виникає через надмірне багатство одних і злидні інших, небажання або страх потерпілих звертатися зі скаргою, слабкість або віддалення покарання [12, с. 413].

У сучасному, так званому демократичному суспільстві, в умовах розвитку індивідуалізму та ослаблення громадської моралі, еґоїзму надано не тільки повний простір, але він ще й всіляким чином заохочується, так як розглядається як вираз непорушних прав та свобод людини. Як наслідок, все більше вчинків людей, які раніше вважалися аморальними, а деякі і злочинними, переводяться у розряд нормальних.

Конкретизація витоків, підстав, факторів, передумов криміналізації діянь, що посягають на охорону суспільних відносин, які забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності, дозволяє нам виділити, насамперед, суспільну небезпечність девіантної поведінки, визначувану через суттєву шкоду суспільним відносинам, підвищену розповсюдженість цієї поведінки, здатність суспільної свідомості сприймати заборонене діяння як злочин.

Суспільна небезпечність злочинів проти правосуддя завжди усвідомлювалась суспільством, тому і покарання за ці діяння були досить суворими. Це обумовлювалося тим, що злочинець при вчиненні цих злочинів, переслідуючи свої інтереси, водночас посягав на систему правосуддя, і тим самим створював перешкоди для справедливого притягнення до відповідальності винних у вчиненні злочинів [13, с. 74].

Водночас, є підстави припустити, що поява ст. 397 КК України стала «адекватною відповіддю» вітчизняного законодавця на кризу соціальної культури громадян в Україні, наслідком якої стала загроза перетворення правосуддя, яке має виступати гарантом справедливості у суспільстві, на інструмент вчинення свавілля. Адже

волевиявлення законодавця має відображати сформовані закономірності тієї сфери суспільних відносин, вплив на які шляхом кримінальної заборони їх стабілізує.

Для обґрунтування висунутої вище гіпотези передусім доцільно навести позицію П.А. Вороб'я, який стверджує, що із всієї сукупності соціальних чинників кримінально-правової заборони суспільно небезпечного діяння повинні бути виділені, насамперед, ті, які безпосередньо викликали необхідність встановлення в законі цієї кримінально-правової норми й обумовили її необхідність та важливість сьогодні [14, с. 9]. На нашу думку, такими чинниками щодо виникнення досліджуваної кримінально-правової норми, є деформація правосвідомості, що проявляється у вигляді правового інфантилізму та правового нігілізму. Так, вивчаючи питання соціально-правової обумовленості досліджуваної кримінально-правової норми, слід замислитися над сучасним станом інституту правосуддя, який на цей час переживає реформи й одночасно – кризу. Слід згадати, що потреба у існуванні інституту правосуддя викликана, насамперед, об'єктивною необхідністю розв'язати конфлікти несилевим способом, а також потребою у збереженні правил людського співіснування. З моменту свого народження інститут правосуддя є інститутом мудрості, розсудливості, справедливості та інститутом пошуку істини.

Проведення будь-яких реформ, а тим більше реформ інституту правосуддя, має відбуватися виключно у період політичної та економічної стабільності у державі. Лише за таких умов можна розраховувати на їх ефективність, результативність, досягнення визначеної мети, виконання поставлених завдань, створення надійного механізму забезпечення дотримання принципу верховенства права. Українське суспільство нині знаходиться у стані, в якому межують реформи і кризи. Корупція, подвійні стандарти у політиці і праві, недосконалість законодавства, розмитість реальних гарантій захисту прав і свобод, безпеки людини, реформованість системи управління правосуддя, відсутність незаангажованої політичної інформації породжують правовий і політичний нігілізм, призводять до руйнування засад державності, зокрема і до руйнування інституту правосуддя, як однієї з ознак «здорової» держави. Тому, у сфері правової культури громадян України накопичилася низка проблем. Так, рівень суспільної довіри до судово-правової системи досі залишається надзвичайно низьким. Послуги таких інституцій, як поліція, суд, прокуратура та адвокатура є хронічно мало затребуваними – більше 90% респондентів у опитуваннях Інституту соціології НАНУ 2005 і 2006 р.р. взагалі не зверталися до них у пошуках справедливості [15, с. 51]. За результатами моніторингу громадської думки з вимірювання довіри до основних соціальних і політичних інститутів країни, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» у співпраці з УІСД ім. О. Яременка, рівень довіри українського суспільства до органів міліції у 2014 році становив 22,3%, до органів прокуратури – 17,5% [16, с. 11-15]. За даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Розумкова, станом на квітень 2016 року рівень довіри громадян судам становить 10,5%, органам прокуратури – 9,9% [17, с. 2]. Все це свідчить про те, що права культура українського соціуму суттєво деформована.

Деформація правової культури – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено відображають юридичну дійсність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку, як наслідок – людина починає діяти всупереч існуючому законодавству. Насамперед, деформація правової культури починається з деформації правової свідомості [18, с. 247].

Деформація правосвідомості, перш за все, стосується деформації індивідуальної правосвідомості, що, в свою чергу, не виключає її прояву на груповому і суспільному рівнях.

Найм'якішим різновидом деформації правосвідомості є правовий інфантилізм. У сучасному українському суспільстві правовий інфантилізм – досить розповсюджене явище, оскільки недостатня кількість наших громадян має бажання отримати правову інформацію, ознайомитися зі змінами у чинному законодавстві. Водночас, правовий інфантилізм прямиє до правового нігілізму і правової аномії.

Правовий нігілізм, як різновид деформації правосвідомості, проявляється в загальному негативно-заперечувальному, нешанобливому ставленні до права, закону і нормативного порядку. Подібні антиправові настанови і стереотипи є властивістю суспільної свідомості і національної психології. Йдеться про приниження ролі права суспільством [18, с. 248].

Слід зауважити, що причинами деформації правосвідомості є виключно такі соціальні явища і процеси, які завжди є асоціальними, отже завжди завдають шкоди суспільним відносинам. Негативним наслідком деформації правосвідомості є усвідомлене ігнорування і заперечення законів, навмисне порушення законів, що супроводжується здійсненням злочинів та інших правопорушень. Важливо наголосити на тому, що зазначені установки громадян детермінують готовність негативного впливу на функціонування представників держави, на втручання в механізм правосуддя і його елементів, у тому числі й у правомірну діяльність захисників чи представників особи, як важливих компонентів правової системи та інституційних інструментів ствердження та захисту прав людини.

Викладені міркування щодо соціальної обумовленості впровадження законодавчих заборон у сфері кримінально-правового регулювання суспільних відносин, що забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності, дозволяє оцінити доцільність криміналізації встановлення кримінально-правової заборони на втручання в діяльність захисника чи представника особи. У розглядуваному контексті соціальна обумовленість заборони аналізованого злочину переломлюється через наявність негативних об'єктивних процесів, що відбуваються у нашому суспільстві, і, зокрема, через відсутність у державі дієвої системи правового виховання громадян, що, на тлі проблем функціонування сфери правосуддя, сприяє переконанню в допустимості впливу (втручання, перешкоджання) на осіб, які беруть участь у здійсненні правосуддя.

У зв'язку із цим дискусійною видається думка А.О. Мороза щодо того, що сам факт офіційного визнання шкідливого для суспільства правопорушення (втручання в діяльність захисника чи представника особи) злочином, й конструювання ст. 397 КК України перетворюється лише в одну із ланок соціальної боротьби з цим злочином.

Наявність цього злочину визначає необхідність протидіяти йому, але не зумовлює з необхідністю встановлення кримінально-правової заборони (ст. 397 КК) [19, с. 110]. З цього приводу доцільно пригадати твердження В.М. Кудрявцева та А.М. Яковлева що, найважливішим соціально-психологічним феноменом, безпосередньо формуючим право, є суспільна самосвідомість, яка відображає базисні, економічні та соціальні характеристики суспільства. Видаючи кримінальний закон, що забороняє під страхом покарання те чи інше діяння, неможливо не враховувати, у якій мірі ці діяння розповсюджені у суспільстві, ким і як часто вони скоюються та чи не представляють вони собою реальну норму соціальної поведінки, неформально прийнятою хоча б частиною населення [11, с. 143]. Крім того, на підтвердження своєї позиції зазначаємо, що встановлення кримінально-правової заборони у своїй суті є засобом захисту суспільних відносин, що потребують охорони, у зв'язку із тим, що посягання на них у певній мірі неформально прийняті суспільством як норма соціальної поведінки.

Висновок. Об'єктивна потреба у встановленні кримінально-правової заборони на втручання у правомірну діяльність захисника чи представника особи існувала на момент її прийняття. Соціальна обумовленість була детермінована об'єктивними реаліями – негативними тенденціями стану правової культури громадян України. Нажаль на цей час ст. 397 КК України можна назвати «мертвою нормою», що імітує боротьбу із злочинними діяннями, які посягають на суспільні відносини, що забезпечують дотримання при здійсненні правосуддя конституційного принципу права на захист і встановлений законом порядок реалізації права усіх категорій осіб на захист чи представлення їх законних інтересів у формі правомірної діяльності захисника або представника особи з надання правової допомоги під час здійснення цієї діяльності. Однак введення цієї норми поставило як перед науковцями, так і перед практиками питання щодо стабільності кримінального законодавства, яке є динамічним, що відповідає об'єктивним потребам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.
2. Борисов В.И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / В.И. Борисов. – Х., 1993. – 34 с.
3. Навроцкий В.О. Кримінальне право України. Особлива частина: [курс лекцій] / В.О. Навроцкий. – К.: Знання, 2000. – 771 с.
4. Тоболкин П.С. Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П.С. Тоболкин. – Свердловск: Изд-во Свердловского ун-та, 1983. – 166 с.
5. Гулиева Н.Б. Социально-криминологическая обусловленность норм, характеризующих преступления против чести, достоинства и репутации / Н.Б. Гулиева // Вестник Омского университета. – 2015. – № 4(45). – С. 151-155.
6. Алексеев С.С. Социальная ценность права в советском обществе / С.С. Алексеев. – М. Юрид. Литература, 1971. – 223 с.
7. Борисов В.И. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В.И. Борисов, О.О. Пашенко // Вісник АПН України. – 2005. – С. 179-190.
8. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: дис. ... д-ра юдир. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / В.К. Матвійчук. – К., 2008. – 511 с.
9. Костенко О.М., Нагребельний В.П. Правосуддя – основа правової і демократичної держави. // Часопис Київського університету права. – № 1. – 2007. – С. 3-7.
10. Сюй Дисинь Экологические проблемы Китая: Сокр. пер. с кит. / Ред., предисл. Л.В. Ушакова. – М.: Прогресс, 1990. – 232 с.
11. Кудрявцев В.Н. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М.: Изд. Наука, 1982. – 302 с.
12. Герасимів Т.З. Філософсько-правове розуміння злочину / Т. З. Герасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 412-420.
13. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Н.А. Беляев. – Ленинград: Изд. Ленинградского университета, 1986. – 176 с.
14. Воробей П.А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: [монографія] / П.А. Воробей. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 116 с.
15. Степаненко В.П. Національні закони та регіональні етоси: правова культура в українських регіональних вимірах. Наукові записки Т. 58 / В.П. Степаненко. – К.: Видавничий дім «КиевоМогилянська академія», 2006. – 95 с.
16. Балакірева О.М., Серета Ю.В. Соціальні зриси українського суспільства/ О.М. Балакірева, Ю.В. Серета. – К: ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАН України», 2015. – 77с.
17. «Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральної орієнтації». Результати соціального дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf
18. Безрук О.О., Герасіна Л.М., Головка І.В. Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя: [монографія] / О.О. Берхрук, Л.М. Герасіна, І.В. Головка. – Х.: Право, 2017. – 558 с.
19. Мороз А.О. Соціально-правова обумовленість злочину, передбаченого ст. 397 КК України / А.О. Мороз // Кримінальне право, 2014. – № 5. – С. 103-121.